

українського селянства, слід виділити наступні: ткацтво (як для задоволення хатніх потреб, так і на продаж), килимарство, гончарство, ковальство, лозоплетіння, виготовлення виробів з соломи, стельмаство, бондарство тощо. Їхній розвиток та поширення визначалися, як правило, наявністю сировини для обробітку та попитом у кожній конкретній місцевості.

Єдиної класифікації сільських кустарних промислів не існує. Кустарні промисли традиційно поділяються за видом сировини, що обробляється. Найбільш прийнятною та поширеною, на наш погляд, є наступна класифікація:

- з обробітку деревини (теслярний, бондарний, прядильний);
- з обробітку волокна (ткацький, вовняний, килимарний, вишивальний);
- з обробки шкіри (шкіряний, шорний, шаповальний);
- з обробітку металів (ковальський, слюсарний);
- з обробки мінералів (гончарний, цегельний);
- з обробітку рогу та кісток (гребінникарський, гудзиковий);
- змішані (іконописний, іграшковий, кравецький, взутевий, свічний).

Кустарними промислами займалася більшість сільського населення. Цей вид сільського підприємництва носив індивідуальний характер або ж був сімейним бізнесом. Зокрема В. Олянич зазначає, що «кустарно-ремісничка промисловість залишалася економічним укладом приватного дрібногосподарного виробництва» [7, 222]. До роботи залучалися майже всі члени родини, включаючи жінок та дітей. Зрідка у таких формах «малого бізнесу» спостерігалось використання найманої праці, але це, здебільшого, було притаманне міцним особистим господарствам, які були провідними у своїй галузі та розташовувалися переважно у центрах промислів. За даними архівів, до революції 9,4% вартості всієї промислової продукції України вироблялося сільськими кустарними промислами. У 1920-х рр., за різними підрахунками, сільськими кустарними промислами займалися від 6 – до майже 20% населення України [2, 191].

Необхідно зазначити, що за своєю природою сільське кустарне виробництво було примітивним, з обмеженим використанням техніки або ж інших засобів виробництва. Це виробництво було засноване, як правило, на важкій довготривалій ручній праці, з використанням примітивного інвентарю. Низька продуктивність праці через відсутність належного устаткування, нестача (або відсутність) оборотних коштів, кабальна залежність від скупників, перекупників та лихварів призводила до збільшення тривалості робочого дня. Малограмотність та безгрошів'я селянства, незнання елементарних законів ринку, відсутність спланованості та організованості збуту продукції призводили до переповнення ринку і, як наслідок, до знецінення вироблених кустарем товарів.

Позитивним моментом, що полегшував життя сільського кустаря, було те, що він жив за рахунок власного господарства, не витрачаючи кошти на купівлю продуктів харчування. Сільський кустар працював у власній господі, не сплачуючи за оренду виробничого приміщення. Він також мав певну господарську базу для вирощування сировини та виготовлення виробів з вовни, льону, конопель, соломи, лози тощо.

Отже, зважаючи на зазначене вище, ми можемо дійти висновку, що заняття кустарними промислами (приватним дрібногосподарним виробництвом) слугувало селянинові додатковим або навіть альтернативним джерелом існування, поряд із традиційними сільськогосподарськими заняттями (рільництво, рослинництво, тваринництво), внаслідок малоземелля.

1. Володарський Я.Е., Истомина Э.Г. *Сельские кустарные промыслы Европейской России на рубеже XIX-XX столетий.* – М., 2004.
2. Нізова Л. *Сільський кустар // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* – 2005. – Вип. 14.
3. Нізова Л. *Податкова політика як важіль у перетворенні дрібного власника у найманого виробника // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* – 2003. – Вип. 9.
4. Нізова Л. *Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську систему (до постановки питання) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* – 2005. – Вип. 15.
5. Задорожнюк А. *Кустарні промисли в містах та містечках поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. // Київська старовина.* – 2005. – № 4.
6. Міщанин В. *Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття).* – Опішне, 2005.
7. Олянич В.В. *Розвиток кустарно-ремісничої та кооперативної промисловості на Лівобережній Україні у 20-х рр. XX ст. // Український селянин.* – 2010. – Вип. 10.

I. В. Пилипів

ПОЛІТИКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У СФЕРІ ШКІЛЬНИЦТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (1919 – 1939 рр.)

Питання освіти нації було і є завжди основним, оскільки від того, якою за якістю і становищем вона буде, залежатиме національна свідомість майбутнього покоління. За всіх окупаційних режимів українські національно-патріотичні сили тісно співпрацювали із Греко-католицькою церквою (ГКЦ). Не став винятком і час перебування Східної Галичини у складі Другої Речі Посполитої. Дослідження освітньої політики ГКЦ у міжвоєнний період має цінне наукове значення, оскільки дає змогу розкрити один з важливих напрямів діяльності церкви. Метою статті є аналіз ролі ГКЦ у збереженні української мови та освіти періоду Другої Речі Посполитої. Об'єктом дослідження виступають культурно-освітні заходи ГКЦ в міжвоєнний період. Предметом – діяльність ГКЦ щодо захисту шкільної освіти для українців.

Запропонована проблема поки не набула предметного наукового аналізу. Її висвітлення обмежене низкою статей науково-популярного та публіцистичного змісту в періодичних виданнях міжвоєнного періоду. Зокрема Г. Герасимович досліджував українські школи під польською владою [1; 2], Л. Ясінчук – фінансові проблеми товариства Рідна школа [3]. Польські дослідники Е. Коко [4] та А. Хойновські [5] розглядали шкільну політику польської влади та окремих польських партій щодо українців у міжвоєнний період. Серед сучасних дослідників слід назвати праці І. Зуляка [6], Г. Білавич, Б. Савчук [7], та В. Перевезія [8], які досліджували діяльність українських культурно-просвітніх товариств, але освітня політика ГКЦ не була предметом їхньої наукової роботи.

Враховуючи чітко виражену антиукраїнську політику польської влади, ГКЦ змушена була вести активну освітню діяльність на захист українського шкільництва. Уже з перших днів окупації розпочалося гоніння на українську освіту: ліквідовувались українські школи, закривались українські кафедри Львівського університету, який переведено на польську мову викладання та перейменовано на університет ім. Яна Казимира, систематично чинилися перешкоди молоді, яка прагнула здобути вищу освіту. Розпочалося масове переселення неблагонадійних учителів-українців у центральні та західні райони Польщі. 14 серпня 1919 р. ректорат Львівського

університету видав наказ, згідно з яким, на навчання приймалися лише громадяни держави, які пройшли військову службу в польській армії. Цей наказ у перші післявоєнні роки повністю позбавляв можливості українців навчатися в університеті. На протигау наказу, із жовтня 1919 р. у Львові почала діяти мережа нелегальної освіти, а в липні 1921 р. створено таємний Український університет, який проіснував до 1925 р. [4, 104].

Польська держава не приховувала ні засобів, ні кінцевої мети асимілювати українців. Як писав з цього приводу польський часопис, у кожній українській громаді «учителя-поляка жде апостольська місія, він же повинен стати місіонером, пропагатором польської думки на східних окраїнах» [2, 4]. Польська адміністрація користувалась пасивністю і навіть розгубленістю української громадськості (особливо в перші місяці після того, як міжнародно-правові угоди легітимували суверенітет Польщі над Східною Галичиною), нав'язуючи власні підходи у вирішенні освітніх питань. Лише упродовж 1923 – 1924 рр. українських шкіл зменшилося на 1300, а півмільйона українських дітей вимушені були навчатися в польських школах [1, 5].

Полонізована школа мала стати інструментом денационалізації, підризу здатності українців до самоідентифікації, організованих форм громадської діяльності та політичного життя. Однак ці розрахунки виявилися марними. Серед інституцій, які взяли на себе складне завдання координації зусиль у справі налагодження національної освіти, було Українське педагогічне товариство (УПТ) та ГКЦ. Зокрема, під покровительством УПТ в 1922/23 н. р. функціонували вже 27 народних шкіл (126 класів), 10 гімназій, 9 гімназійних курсів, а також низка різних навчальних установ, у яких отримували знання близько десяти тис. дітей [1, 10]. Педагогічне товариство тісно співпрацювало із греко-католицьким духовенством, яке часто виступало ініціатором просвітницьких акцій, організатором місцевих організацій «Просвіти» та «Рідної школи». Зокрема, наприкінці грудня 1923 р. відбувся загальний з'їзд УПТ за участю священників із різних куточків Галичини. Під час дискусії о. Ю. Дзєрович порушив питання про збільшення жертвовності духовенства у той спосіб, щоб переводити збірки серед священників на освітянські потреби через деканати. Його підтримали о. Юрик та о. Гуньовський. Під час обрання головної управи УПТ від греко-католицького духовенства до її складу ввійшов отець-прелат Л. Куницький [9].

Консолідованість дій ГКЦ, українських громадських об'єднань та політичних партій на захист української мови та освіти змусило уряд шукати компромісне рішення. Зокрема, 31 липня 1924 р. було ухвалено новий шкільний закон, згідно з яким, в якості основного типу початкового освітнього закладу ставала двомовна школа. Документ передбачав, що окремі навчальні установи мають засновуватися там, де налічується 40 дітей шкільного віку, які представляють національні чи релігійні меншини [10, 22]. Закон зумовив гостру критику української громадськості. Не стояла осторонь і ГКЦ, про що свідчить звернення Львівської шкільної кураторії від 9 березня 1925 р. до митрополичого ординаріату з вимогою не втручатися у справи шкільної акції, оскільки «агітація священників нерідко приводить до ненависті супроти польської державності» [11, 26]. 25 квітня 1925 р. митрополичий ординаріат дав відповідь шкільній кураторії, наголошуючи, що «духовенство, яке стоїть на сторожі всякого справедливого закону, вважає себе покликаним заохотити своїх вірних користати з добродійства закону» [12, 2]. А стосовно самого закону, то в листі зокрема відзначалося, що він «не є згідний ані з духом міжнародного договору про права національних мен-

шостей, ані з арт. 109 і 110 польської Конституції, бо польські горожани непольської народності не є на полі шкільництва рівноуправнені» [12, 3].

Протиставленням політиці полонізації в шкільництві була діяльність «Просвіти» та «Рідної школи». Особлива роль відводилася ГКЦ, священники якої часто були єдиною авторитетною силою для громади, здатною взяти на себе розв'язання складних, а часом делікатних завдань. Тому практично жоден захід «Просвіти», «Рідної школи» та інших громадських об'єднань, приурочений шкільництву чи виховній роботі з дітьми, не обходився без участі священників. У повітових центрах Східної Галичини щороку проводилися свята «Просвіти», «Рідної школи» та інших товариств, які не обходилися без священників. Як правило, вони розпочиналися із богослужіння та благословення.

ГКЦ використала право на викладання основ релігії в українських школах. При деканатах та єпархіальних консисторіях були відповідальні особи (часто самі декани), які слідували не лише за процесом катехізації в школах, а й загалом за навчально-виховним процесом. Крім того, чимало священників були ініціаторами та меценатами для здібних дітей, виплачуючи їм стипендії чи утримуючи їх під час проживання у шкільних «бурсах».

Значну роботу проводили священники спільно із членами українських культурно-просвітницьких товариств щодо питання ліквідації неписьменності серед дорослого українського населення. Так, 24 листопада 1937 р. у центральній товариства «Просвіта» відбулась нарада представників усіх українських установ і редакцій у справі ліквідації неписьменності серед українців. Учасники наради ухвалили рішення створити при кожній філії «Просвіти» та при її хатах-читальнях комісію з представників усіх установ повітового рівня та деканатів Греко-католицької церкви. У Перемишльській єпархії при кожній такій комісії діяла секція із представників від місцевих громад та місцевого пароха. Священники можуть працювати з неписьменними в церкві, подібно до того, як здійснюється катехізація [13, 668]. Всі єпископські ординаріати ГКЦ отримали від Головного Відділу «Просвіти» листи з поясненнями і запрошенням до співпраці. У документі, зокрема, зазначалося, що «Просвіта» «прохає Всесвітліший Ординаріат видати відповідний заклик до українського греко-католицького Духовенства в цілій Єпархії, щоб воно своїм авторитетом і впливом заохотило народ до ліквідації неписьменності» [13, 669].

Християнське віровчення стало одним зі світоглядних стрижнів навчально-виховного процесу в навчальних установах, якими опікувалися українські громадські об'єднання. Цю лінію послідовно проводили владики ГКЦ, а митрополит А. Шептицький вважав, що навчати українських дітей рідною мовою мають вчителі-українці греко-католицького віросповідання. Втілення у життя концепції «Християнської школи для української молоді», сформульованої митрополитом, здійснювалося шляхом катехізації [14, 14–15].

Навчання релігії мали здійснювати священники конфесій, представники якої відвідували певний навчальний заклад. Катехити отримували посвідку з єпископського ординаріату про наявність кваліфікації для проведення таких занять, на підставі якої Шкільна Кураторія ухвалювала своє рішення (позитивне чи негативне) щодо призначення на посаду [15, 107]. На катехізацію в початкових і середніх школах відводилося 2 години на тиждень, які включалися в шкільний навчальний план. При цьому, уроки релігії одночасно велися для дітей греко-католицького, римо-католицького та іудейського віросповідань, призначені своїми церковними урядами [16, 158].

Оскільки школи були не в кожному селі, катехитам доводилося доїжджати, що також створювало певні труднощі. Там, де влада, громада і священник доходили згоди, проблем з навчанням основ релігії не виникало. Однак були й школи, в яких були труднощі з уроками релігії. Так, у листі Перемиської єпархії до парафіяльного духовенства Лиського повіту повідомлялося, що на її засіданні 17 жовтня 1932 р. нарешті вдалося врегулювати деякі питання та дійти порозуміння в справах катехизації греко-католицького обряду в школах повіту. Діти мали вітатися зі священником, учителем у школі та за її межами тільки рідною мовою: «Слава Ісусу Христу» чи «Христос Воскрес». Ординарія звертала увагу всіх катехитів (і частково оплачуваних, і «систематизованих») на необхідність виконувати розпорядження шкільних властей щодо складання планів лекційних курсів на цілий рік задля їх узгодження з загальними шкільними планами [15, 112].

У інформації Перемишльської єпархії повідомлялося, що в поточному 1933 н. р. кураторія Львівського шкільного округу виділила на весь Лиський повіт тільки 360 платних годин на вивчення всіх релігій, у тому числі іудаїзму – 14 год. Греко-католицького та римо-католицького обряду – 346 год. Всі ці години розподілено між усіма 76 школами повіту і тільки ця кількість входить до офіційного розподілу годин на підставі організаційного ступеня школи: в однокласних – 2 год., двокласних – 4 і т.д. Перемиський єпископ Й. Коциловський просив катехитів укладати платні години таким чином, щоб, не перешкоджаючи викладанню інших предметів, продовжувати вивчення релігії понад офіційно запланований час. Крім того, священникам нагадували про відповідальне ставлення до своїх обов'язків. Деканів зобов'язували ознайомити зі змістом обіжника всіх парафіяльних священників на найближчому соборчику, а також надіслати точні дані про кількість платних годин для подальшого зусиль єпископського ординаріату щодо їх збільшення [15, 123 – 124].

Крім участі в навчально-виховному процесі, у державних школах кліром ГКЦ було зроблено й чимало для організації власних навчально-виховних закладів різних типів (гімназій, ремісничих шкіл, захоронок, притулків) для української молоді. Окремі монаші чини ГКЦ створювали при монастирях дошкільні та початкові навчальні заклади. Як зазначалося у статуті дитячих притулків сестер-служебниць, «у захоронках і сиротинцях мають сестри вчити дітей молитов, катихизму, біблійної історії, рахування, дівочих забав, віршиків, пісень, згідно з виробленою системою, а де це є можливе, то також читання і писання. Крім того, нехай учать їх виконувати такі роботи, що відповідні для дитячого віку» [17, 342].

Особливо високими показниками у системі української освіти Галичини міжвоєнного періоду відзначалися, створені черницями ЧСВВ, навчальні заклади для дівчат – гімназії, інститути, ліцеї, фахові школи [18, 2]. Гімназії загальноосвітнього типу ними були створені у Львові, Станіславі, Яворові, Перемишлі. Це мало велике значення для української жіночої освіти, оскільки державних українських жіночих шкіл у Галичині не було зовсім. Напередодні Другої світової війни, завдяки співпраці монастирів сестер-василіянок з «Рідною школою», у Східній Галичині також діяли кооперативні ліцеї із трирічним терміном навчання, дві купецькі гімназії (чотири роки навчання), кравецька гімназія (чотири роки навчання), три торговельно-кооперативних курсів (один рік навчання) [19, 78]. Важливу роль у здійсненні освітньої політики ГКЦ відігравали Греко-католицька Богословська академія у Львові та духовні семінарії у Станіславі, Перемишлі та Львові.

Таким чином, ГКЦ у міжвоєнній Польщі надавала важливого значення розвитку українського шкільництва, а також фахових і вищих шкіл. У вирішенні цієї проблеми ГКЦ тісно співпрацювала із «Просвітою» та «Рідною школою», стояла на заваді реалізації польським урядом політики колонізації українців.

1. Герасимович Г. Українські школи під польською владою. – Станіслав, 1924.
2. Герасимович Г. Збройна й культурна війна. – Львів, 1925.
3. Ясінчук Л. Фінансові потреби Р.П. та внутрішня позичка // Рідна школа. – 1934. – 1 березня.
4. Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918-1923. – Gdańsk, 1991.
5. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979.
6. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919-1939). – Тернопіль, 2005.
7. Білавич Г., Савчук Б. Товариство «Рідна школа» (1881-1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1999.
8. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами. – К., 2004.
9. Діло. – 1923. – 23 грудня.
10. Державний архів Львівської області. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 621.
11. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 621.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУЛ). – Ф. 358. – Оп. 3. – Спр. 293.
13. Arhivum Państwowe w Przemyślu. Zespół. – Arhivum Biskupstwa Grecko-Katolickiego w Przemyślu (далі – APP. z. ABGK). – Sygn. 5540.
14. Шенцицький А. Послання до духовенства з нагоди 25-літнього ювілею священства // Львівські архієпаріальні відомості. – 1921. – 15 липня.
15. APP. z. ABGK. – Sygn. 5615.
16. APP. z. ABGK. – Sygn. 5585.
17. Великий А. Нарис історії зромадження сс. Служебниць НДМ. – Рим, 1968.
18. ЦДАУЛ. – Ф. 179. – Оп. 3. – Спр. 1571.
19. ЦДАУЛ. – Ф. 179. – Оп. 4. – Спр. 1795.

О. М. Абразума

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ПЕРІОДУ НЕПУ

Сьогодні актуальними є дослідження організації місцевої влади на різних етапах, зокрема в період непу, коли відбувалося становлення радянської системи органів влади. Радянська історична наука нав'язувала думку про загальну підтримку населенням процесу побудови більшовицької держави [1]. Серед сучасних науковців, які досліджують суспільно-політичні процеси в українському селі 1920-х рр., слід виокремити праці В. Греченка [2], Г. Капустян [3], В. Лазуренка [4] та ін. Метою статті є аналіз еволюції політичних поглядів селянства від абсентеїзму до зародження ідеї консолідації навколо власної організації.

Неп не тільки містив у собі комплекс визначених економічних заходів, покликаних стабілізувати внутрішню становище в країні, він торкнувся і політичної сфери. Протягом першої половини 1920-х рр. на виборах спостерігався стійкий абсентеїзм. Явка на вибори в різних місцевостях коливалася від 25% до 60%. Відмова громадян від участі у виборах представницьких органів влади, вияв соціально-політичної апатії мали декілька мотивів. Найбільш розповсюдженою причиною був низький рівень політичної активності громадян. Крім цього, неприязнь людей до кандидатур, неприйняття конкретних рішень інститутів влади, економічних реформ, суспільно-